

О.В. СОФІЛКАНИЧ,
ад'юнкт
(Національна академія внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ

Ключові слова: економічні злочини, судова експертиза, завдання експертизи.

Сьогодні в умовах становлення ринкових відносин та складних змін, які відбуваються в окремих галузях господарської діяльності в Україні, здійснювати протидію вчиненню злочинів у сфері господарювання можна лише за умови використання правоохоронними органами спеціальних знань і такої їх форми як призначення та проведення судових економічних експертиз. Судово-економічна експертиза досліджує виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємств з різною формою власності в разі допущення збитків, нестачі, крадіжки матеріальних цінностей чи грошових коштів, безгосподарності й виявлення інших негативних явищ, які стали об'єктом розслідування правоохоронних органів.

Особливого значення в розкритті й розслідуванні злочинів у сфері економіки надають використанню економічних знань. Такі знання мають непересічне значення і в діяльності підрозділів ДСБЕЗ. Дослідження інформації в галузі економіки завжди потребує застосування саме економічних знань. Економічну інформацію розуміють як сукупність кількісних даних, тобто показників, що характеризують господарську діяльність підприємств, установ, організацій [1, 23]. Такі дані, на

нашу думку, мають і криміналістичне значення, оскільки вони відображають якісні характеристики об'єктів, адже саме якісна характеристика економічної діяльності виявляє вплив на зміст та форму злочинної діяльності в економічній сфері. В економічній інформації криміналістику цікавлять, насамперед, кількісні дані, що мають вираз у цифровому значенні (показники), та відомості управлінського характеру, які вказують на регулювання діяльністю з реалізації господарських відносин. Коли мова йде про організовані злочини в сфері економіки, то велике значення набуває саме друга частина економічної інформації. Її вивчення дає змогу відтворити послідовність і стратегічні напрями господарської політики, що проводиться на певному об'єкті, це також дає можливість зробити обґрунтовані висновки про те, прийняття безпосередньо яких управлінських рішень призвело до отриманих результатів господарської діяльності і хто конкретно з службових осіб має до цього безпосереднє відношення. Саме тому, наголошуючи на важливості використання допомоги спеціалістів в галузі економічних знань при розслідуванні злочинів в сфері економіки, І.Я. Фрідман та Ю.С. Сушко підкреслювали, що спеціалісти в галузі економіки в

зможі виявляти порушення правил ведення бухгалтерського обліку, контролю, застосування нормативів, методики ціноутворення, порядку кредитування, приватизації тощо з тим, щоб звернути увагу оперативних працівників, слідчого, прокурора, суду для наступного впровадження відповідних заходів [2, 129].

Злочини, що вчиняються на підприємствах різноманітних форм власності у сфері їх фінансово-господарської діяльності, характеризуються сукупністю ознак правопорушень, котрі обумовлені певною господарською ситуацією, у тісному зв'язку з причинами та способами їх вчинення і приховування. Тому необхідно враховувати, що вони можуть бути виявлені експертами, ревізорами та аудиторами у вигляді фактичних даних, конкретних за часом і простором – документів та речових матеріалів, котрі, відповідно до кримінально-процесуального закону, можуть слугувати підставою для порушення кримінальної справи. До таких ознак можна віднести: факти, що свідчать про заняття господарською чи іншою діяльністю, котра не передбачена установчими документами; не ведення діяльності, передбаченої установчими документами; порушення порядку управління підприємством; порушення порядку обліку, звітності, документообігу, котрі передбачені нормативно-розпорядчими актами та установчими документами; виявлення нестачі або надлишків матеріальних цінностей і грошових коштів; неповне або неправильне відображення надходження коштів, отриманих прибутків, зменшення або перебільшення витрат; неправильне або несвоєчасне перерахування податків; порушення окремих положень нормативних документів з ведення бухгалтерського обліку; неналежне оформлення документами виробничо-господарських, фінансових операцій з виконання робіт, надання послуг, надходження і витрати грошових коштів, виявлення у звітах документів, що викликають сумніви щодо їх змісту чи справжності; порушення порядку

отримання, обліку, витрат та повернення банківських позик; порушення правил і порядку здійснення встановленого на підприємстві контролю або повна відсутність такого контролю, не проведення або проведення з порушенням термінів ревізій, аудиту та інших перевірок тощо [3].

Документальні сліди злочину пов'язані з перетвореннями на рівні первинної реєстрації операцій, що мають відображення в бухгалтерських та інших документах. До облікових слідів відносять зміни економічних показників на рівні документів бухгалтерського обліку. Під економічними слідами розуміють викривлення або інші перетворення економічної інформації, що характеризує господарську діяльність певного об'єкта, викликані впливом події злочину як на власне господарську діяльність, так і на якість її відображення в системі економічної інформації. Про ознаки таких слідів можуть свідчити невідповідності між первинними документами чи різними екземплярами одного документа, між первинними документами і реальною господарською діяльністю, між первинними документами і обліком, між даними обліку і звітності, між даними в системі звітних економічних показників.

Проведення судово-економічної (бухгалтерської) експертизи передбачає дослідження експертом документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, дослідження документів економічної діяльності підприємств і організацій, документів, що відображають проведення фінансово-кредитних операцій тощо. До завдань цієї експертизи відносять документальне обґрунтування: розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення; правильності оформлення операцій з отримання, збереження, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, основних засобів, надання послуг; відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів; відображення в обліку операцій з нарахування і виплати заро-

бітної плати і інших виплат; економічних збитків, понесених підприємством унаслідок несумлінного виконання договірних зобов'язань; встановлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку валових доходів і витрат по фінансово-господарських операціях, які підлягають оподаткуванню податком на прибуток, відображення в податковому обліку податкових зобов'язань і податкового кредиту по ПДВ та низку інших завдань, розв'язання яких дає можливість встановлення факту злочину, визначення кола осіб, причетних до його вчинення, та обставин, що сприяли вчиненню злочину.

Отже, предметом економічних експертиз є фактичні дані про допущені правопорушення економічного характеру, зокрема:

- зловживання у веденні бухгалтерського обліку і контролю, в організації виробництва, розподілу продукції;
- порушення методики і нормативів при плануванні, фінансуванні і кредитуванні господарської діяльності;
- спричинення виробничій, підприємницькій діяльності матеріальної шкоди або перешкоджання своєчасному виявленню фактів, які призводять до неефективного, збиткового виробництва.

Об'єктом дослідження економічних експертиз є інформація, що міститься в певних матеріалах оперативних справ, первинних зведеннях, звітних бухгалтерських документах, установчих, реєстраційних, договірних, фінансових, банківських, планово-економічних, статистичних, ревізійних, інвентаризаційних, митних, приватизаційних, податкових та подібних їм матеріалах.

Професійна діяльність експерта-економіста як фахівця полягає у проведенні дослідження в різноманітних сферах фінансової та господарської діяльності. На вирішення експертизи можуть бути поставлені питання щодо правильності відо-

браження в документах бухгалтерського обліку й звітності організації будь-якої господарської операції; вартості долі, яка належить акціонеру, засновнику, учаснику при виході з товариства; динаміки фінансового стану підприємства за певний період та наявності у нього можливості відповідати за покладеними на нього фінансовими зобов'язаннями; повноти й своєчасності виконання контрагентами умов договорів, у тому числі кредитних; правильності нарахування й повноти сплати сум податків й інших обов'язкових платежів; відповідності порядку нарахування й виплати преміальних сум й дивідендів нормативним положенням суб'єкта господарювання тощо [4, 540]. Це в рівній мірі стосується як експерта, що проводить судово-економічну експертизу, так і спеціаліста-економіста, який проводить експертне дослідження, призначене за завданням співробітників підрозділів ДСБЕЗ.

Судово-експертна діяльність передбачає вирішення складних завдань стосовно дослідження різних об'єктів за допомогою наукових методів, що неможливо без чіткої впорядкованості проведення судових експертиз. Упорядкувати дії експерта можливо за наявності відповідних правил. Кожна із існуючих на даний час методик експертного дослідження являє собою сукупність докладних правил дій суб'єкта дослідження. Питання, поставлені перед експертом, вирішуються відповідно до системи певних правил (алгоритму) виконання конкретного експертного дослідження, що зафіксовані в методиці експертизи або створені самим експертом. Доцільно, а у деяких випадках навіть необхідно при вирішенні питань, поставлених перед експертом-економістом, застосовувати метод моделювання, що дозволить дослідити альтернативні варіанти проведення господарських операцій і визначити їх вплив на фінансово-господарський стан підприємства. Результатом цього стане складання відповідного висновку експерта, у якому буде визначено, як вплине на фінансово-господарський стан

підприємства проведення керівництвом тієї або іншої господарської операції, укладання того чи іншого контракту (угоди) тощо. У практичній діяльності експертів повинні використовуватися «гнучкі» алгоритми, оскільки в їх розпорядженні немає таких конкретних вихідних даних, які є в математиків і без яких не можна повною мірою застосовувати методи вирішення математичних задач. Криміналістичні алгоритми допускають різні відхилення, залишають місце для творчих самостійних пошуків. Однак навіть «гнучкі» криміналістичні алгоритми містять вказівки на ті вихідні дані, які потрібні для вирішення завдання, послідовність дій експерта і деякі результати, які варто очікувати після виконання всіх передбачених алгоритмічних дій [5, 483, 485].

А.Ю. Ушаков виокремив передумови, які впливають на процеси залучення спеціалістів до розслідування злочинів у сфері економіки в три групи. Перша передумова зумовлена особливостями економічних відносин, в котрих вчиняються злочини, друга – особливостями способів скоєння цих злочинів, третя – особливостями способів фіксації об'єктів, які є носіями слідів злочинів у сфері економіки. Перша група передумов залучення спеціаліста з'являється у зв'язку з необхідністю орієнтування у вузьких питаннях галузей права й економіки. Це має прояв в тому, що при виявленні й розслідуванні економічних злочинів майже завжди виникають питання, які відносяться до окремих галузей права або галузей економічної діяльності, для вирішення яких необхідна кваліфікована допомога спеціалістів в цих галузях знань. Наприклад, більшість норм, які визначають склади злочинів у сфері економічної діяльності, носять банкетний характер і для правильного тлумачення вимагають аналізу множини нормативних актів, в котрих необхідно орієнтуватись в процесі визначення ознак злочинних дій при їх виявленні й подальшому розслідуванні. Ці акти регулюють сфери цивільного, господарського, банків-

ського, податкового права та різноманітних інших галузей економіки. Окрім того, злочини у сфері економіки характеризуються зв'язком між собою – скоєння одного злочину у сфері економіки доволі часто супроводжується іншим. Інша група передумов залучення спеціаліста пов'язана із способами скоєння злочинів у сфері економіки. Виокремлення її в окрему групу в першу чергу зумовлена діяльністю правоохоронних органів з виявлення, розслідування у попередження злочинів, що вчиняються у сфері економічних відносин. Так, відомості про способи скоєння злочинів завжди містять значний обсяг криміналістично значущої інформації про подію злочину та її учасників, що дозволяє зорієнтуватись у суті того, що відбулося й визначити оптимальні методи розкриття, розслідування скоєного злочину та його попередження. Безпосередня допомога правоохоронним органам в дослідженні способів скоєння злочинів у сфері економіки надається спеціалістами шляхом застосування їх професійних знань. Третя група передумов залучення спеціаліста пов'язана із процедурою виявлення, огляду, вилучення, попереднього дослідження об'єктів, котрі можуть бути носіями слідів злочину. Її поява зумовлена специфічною рисою злочинів у сфері економіки, яка має вираз в обов'язковому відображенні слідів їх скоєння шляхом різних об'єктів – їх носіїв, де без науково-технічної допомоги спеціалістів неможливо обробити значний і різноманітний масив інформації й правильно зафіксувати злочинні дії винних осіб [6, 22].

Використання методів економічного аналізу під час дослідження є ефективним засобом для виявлення окремих невідповідностей, що виявляються в ході економічних процесів і одержали своє відображення в обліковій інформації. Інформацію, що використовується для аналізу господарської діяльності, він поділяє на три великі групи: дані контролюючих, статистичних і фінансово-кредитних органів про роботу підприємства, повідомлення в засобах ма-

сової інформації; дані самого підприємства – планові документи, інформативна, проектно-кошторисна, технологічна і фінансова документація, дані оперативного, бухгалтерського і статистичного обліку, звітність; додаткові дані – протоколи зборів засновників і акціонерів, інформація, одержана від працівників підприємства та в ході оперативно-розшукових заходів та ін. [7, 419].

Дослідженню при проведенні фінансово-економічної експертизи піддаються такі групи об'єктів експертизи: відповідні господарські угоди (листи-заявки, угоди, контракти); баланси організацій та необхідні додатки до них; облікові реєстри, в яких накопичуються дані первинних документів; первинні документи, якими власно оформлювалася безпосередня передача товару; нормативні акти організації-кредитора з оформлення безнадійної дебіторської заборгованості тощо. Також необхідно надати судовим експертам інші матеріали, що мають відношення до предмету фінансово-економічної експертизи, а саме: протоколи обшуків, що засвідчують джерела походження відповідних документів, наданих на експертизу; неофіційні документи, наприклад, записи про кількість вилученої товарної маси й суми грошей, отриманої при її реалізації; показання

підозрюваного, обвинуваченого й свідків (бухгалтерських працівників, юрисконсультів, секретарів-референтів, ревізорів організації, де вчинене розкрадання та ін.

При призначенні судово-економічних експертиз дуже важливо визначити її вид, щоб найбільш оперативно і повно надати експерту документи, які стосуються події економічного злочину, що дозволяє правильно обрати методи проведення дослідження. Залежно від поставленого завдання, експерт обирає комплекс аналітичних методів і прийомів, що дозволяє йому встановити механізм викривлення фінансових і економічних показників, їх суперечність, невідповідність економічного змісту здійснених господарських операцій забезпеченню документації тощо.

Висновки. Протидія злочинам у сфері економіки зумовлює потребу використання спеціальних економічних знань. Під час досудового розслідування найбільш поширеною формою використання таких знань є призначення судово-економічної експертизи слідчим чи прокурором. Користувачі таких спеціальних знань, повинні враховувати відмінності в предметі різних видів судово-економічної експертизи, коли вирішуваних цими експертизами питань, а також враховувати їх значення для доказування в кримінальному судочинстві.

Список літератури:

1. *Экономическая информация. Методологические проблемы.* – М.: Статистика, 1974. – С. 23.
2. Фрідман І.Я. Про розширення можливостей застосування економічних знань при розслідуванні злочинів в сфері економіки / І.Я. Фрідман, Ю.С. Сушко // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Правознавство. Вип. 2. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1995. – С. 129.
3. Гаджиев Н. Современная экономическая преступность: экспертно-ревизионные аспекты // Российская юстиция. – 1995. – № 11. – С. 12–13.
4. Виноградова М.М. Спорные вопросы определения пределов компетенции судебных экспертов-экономистов / М.М. Виноградова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Збірник наукових праць. – Вип. 10. – Харків: Право, 2010. – С. 540.
5. Козуб С.О. Застосування методу моделювання при дослідженні альтернативних варіантів господарських операцій / С.О. Козуб // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць. – Харків:Право, 2008. – Вип. 8. – С. 483–489.

6. Ушаков А.Ю. Участие специалиста в расследовании экономических преступлений: Уголовно-процессуальные аспекты: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.Ю. Ушаков. – Н. Новгород, 2008. – 30 с.

7. Хрущ Т.М. Використання загальних методів дослідження при проведенні судово-економічної експертизи / Т.М. Хрущ // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики: збірник наук.-практ. матеріалів. – Вип. 4. – Харків: Право, 2004. – С. 416–421.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы, раскрывающие основные задачи судебно-экономической экспертизы, ее предмет, роль и место в уголовных производствах по преступлениям в экономической сфере.

SUMMARY

There are the questions in the article that reveal the main tasks of forensic expertise, its subject, role and place in counteracting crime in the economic sphere.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 10.02.2013.